

L'URBANISME PROTOHISTÒRIC A LA COSTA DE CATALUNYA

Joan Sanmartí i Joan Santacana

El Bronze Final i Primera Edat del Ferro

Introducció

Com ja hem assenyalat en altres treballs (ROVIRA, SANTACANA, 1982a; ROVIRA, SANTACANA, 1982b, 99-102), l'existència d'assentaments que poden ser qualificats de «protourbans»¹ es limita durant aquesta etapa a les comarques de la Catalunya meridional i de la vall del Segre, mentre que a la Catalunya septentrional només es documenta l'existència d'«agrupacions de cabanes», que no responen a un ús controlat de l'espai i que, per tant, no es poden incloure en el grup de jaciments que ara ens ocupa. Conseqüentment, en aquest treball només ens és possible considerar els assentaments de la Catalunya meridional, com sigui que els de la vall del Segre són estudiats en una altra contribució en aquest mateix volum.

Els assentaments dels segles VII-VI aC coneguts actualment a través de treballs d'excavació d'una certa entitat són els del Calvari (El Molar, Priorat) (VILASECA, 1943) el Coll del Moro de Serra d'Almos (Tivissa, Ribera d'Ebre) (VILASECA, 1953), La Mussara (ROVIRA, SANTACANA, 1982b), La Ferradura (Ulldecona, Montsià) (MALUQUER DE MOTES, 1983) el Puig Roig (El Masroig, Priorat) (GENERA, 1986) i el del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre) (BELARTE et al., en premsa)².

Cronologia

La major part d'assentaments protourbans coneguts a la Catalunya meridional han de ser datats dins del període comprès entre el segle VII i la primera meitat del segle VI aC, amb la notable excepció de La Mussara, que demostra l'existència de nuclis de poblament agrupat de caràcter ramader des del segle IX aC, contemporàniament a l'ocupació de coves. En tot cas, la plena sedentarització de les poblacions d'aquesta zona sembla datar essencialment del segle VII aC.

Configuració topogràfica i estructura planimètrica

Des del punt de vista topogràfic, els assentaments coneguts dels segles VII-VI aC no responen a un model únic. Un dels emplaçaments predilectes són els esperons rocosos en forma de cresta estreta i allargada, sovint delimitats per pendents abruptes, la qual cosa en facilitava la defensa. Aquestes crestes solen estar situades a una alçada relativa considerable, de 160 a 180 metres, com és el cas de La Ferradura o el Coll del Moro de Serra d'Almos; com a excepció notable, cal fer esment del Calvari del Molar que, malgrat ocupar una posició dominant, sobre un esperó rocós allargat, només s'eleva fins a 15 m per sobre del nivell de la plana adjacent. La longitud d'aquestes crestes està compresa entre 35 i 100 metres, mentre que llur amplada varia entre només 9 metres en alguns punts —és el cas del Coll del Moro de Serra d'Almos— i un màxim de 30 metres, amb una superfície edificable que oscil·la entre els 100 i els 3000 metres quadrats.

D'altra banda, cal esmentar una sèrie de nuclis, com els del Barranc de Gàfols, el Barranc de Sant Antoni i alguns altres, que estan situats en terrenys absolutament plans, en els límits de les primeres terrasses de l'Ebre, dominant la plana d'inundació del riu i, quasi sempre, al costat dels torrents que hi desmboquen.

La planta dels diferents establiments s'adapta estretament a la configuració topogràfica que acabem de descriure. En el cas del nucli establert sobre crestes, es tracta, segons l'espai disponible, d'una o dues bateries de recintes de planta quadrangular, amb paret de fons comuna, separats per murs mitgers i dotats de portes obertes a un carrer; l'amplada d'aquest carrer és lleugerament superior a 1'5 metres al poblat del Puig Roig (GENERA, 1986, 56), mentre que a La Ferradura (fig. 2) varia entre 1 i 2 metres (MALUQUER DE MOTES, 1983, 7). En aquest tipus d'assentaments, la defensa es fonamenta, a part de la situació, en l'existència d'altres accidents topogràfics, com ara els afloraments rocosos dels extrems de les crestes en què estan situats els poblats del Coll del Moro de Serra d'Almos, La Ferradura o el Puig Roig.

(GENERA, 1986, 54). No s'ha documentat, en canvi, l'existència de fortificacions importants, però és possible que l'estret corredor d'accés al poblat de la Ferradura pel costat meridional, flanquejat per dues construccions d'una certa entitat, hagi tingut una funció de caràcter defensiu.

Un segon tipus, pel que fa a la planta, és el que s'ha documentat al nucli del Barranc de Gàfols (fig. 3), que es caracteritza per l'existència de diversos carrers de traçat rectilini, que s'encreuen aproximadament en angle recte i separen diferents bateries de recintes constructius; aquests recintes també comparteixen el mur de fons i estan separats

per parets mitgeres. L'aspecte quasi ortogonal d'aquest assentament és possible, lògicament, gràcies a la situació sobre una plataforma quasi horitzontal. Tampoc en aquest cas no s'ha pogut comprovar l'existència d'estructures defensives, però el mur de fons dels recintes del bloc constructiu A, juntament amb la paret oriental del recinte XII, forma una tanca elemental que devia permetre una certa protecció de l'assentament.

Finalment, cal esmentar un tercer model, representat pel nucli d'Aldovesta, que tenia funcions especialitzades de caràcter comercial i que no pot ser qualificat, en sentit es-

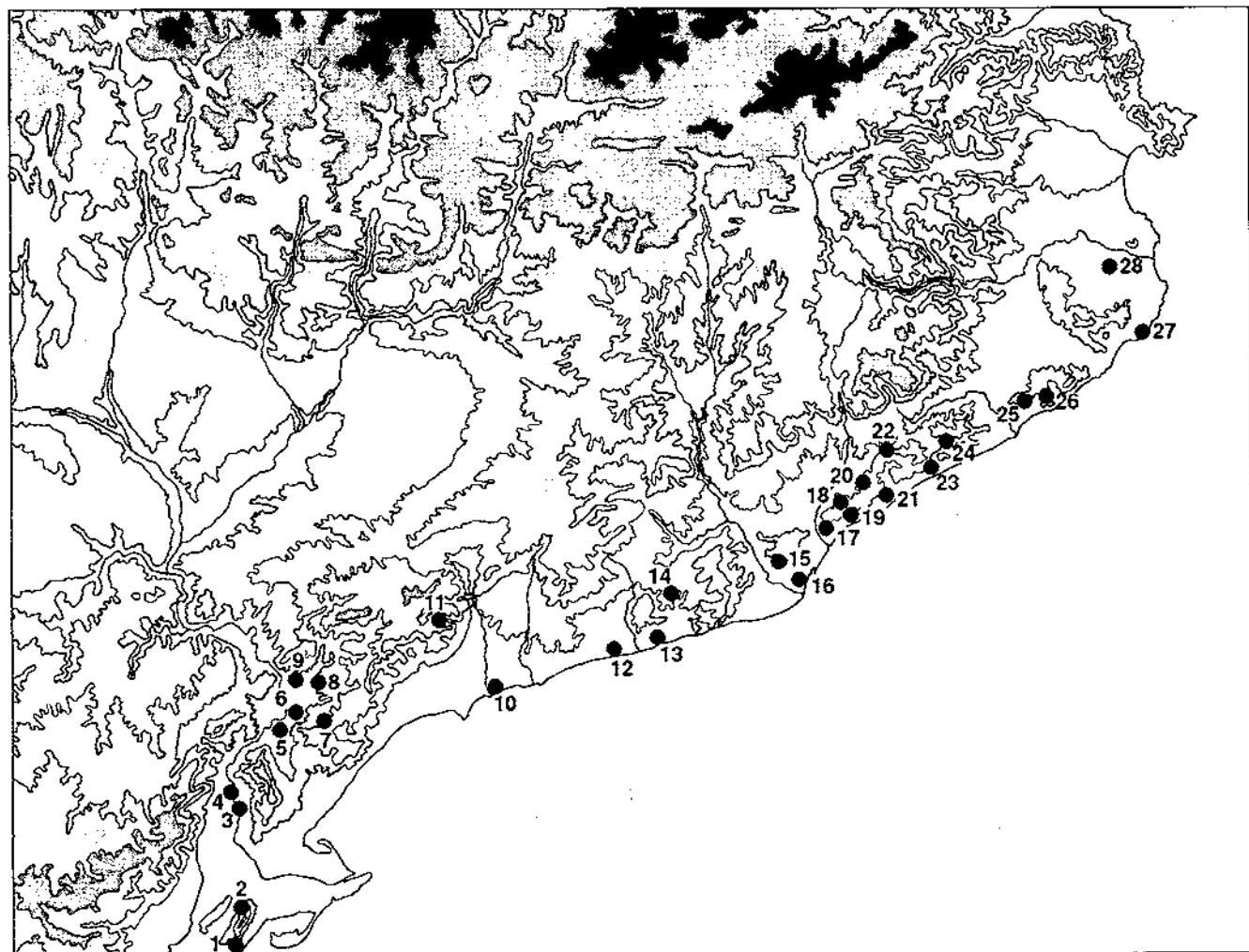

Fig. 1. Esquema topogràfic de Catalunya, amb indicació dels principals jaciments esmentats en el text.

1. Moleta del Remei (Alcanar, Montsià)	15. Penya del Moro (Sant Just Desvern, Barcelonès)
2. La Ferradura (Ulldecona, Montsià)	16. Montjuïc (Barcelonès)
3. Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre)	17. Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès)
4. Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre)	18. Castellruf (Santa Maria de Martorelles, Vallès Occidental)
5. Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)	19. Turó d'en Boscà (Badalona, Barcelonès)
6. Castellot de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre)	20. Turó de Céllecs (Òrrius, Vallès Oriental)
7. Coll de Moro de Serra d'Almos (Tivissa, Ribera d'Ebre)	21. Burriac (Cabrera de Mar, Maresme)
8. Puig Roig (Masroig, Priorat)	22. Turó Cremat (La Roca, Vallès Oriental)
9. El Calvari (El Molar, Priorat)	23. Torre dels Encantats (Arenys de Mar, Maresme)
10. La Mussara	24. Puig Castell (Sant Cebrià de Vallalta, Maresme)
11. Tarragona	25. Montbarbat (Lloret de Mar, La Selva)
12. Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)	26. Puig Castellet (Lloret de Mar, La Selva)
13. Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)	27. Punta de Castell (Palamós, Baix Empordà)
14. Olèrdola (Alt Penedès)	28. Puig de Sant Andreu, (Ullastret, Baix Empordà)

tricta, de «protourbà», ja que es tracta d'un sol edifici complex, sense vies de pas entre les diferents construccions (MASCORT, SANMARTÍ, SANTACANA, 1991).

Una característica comuna a la major part d'assentaments coneguts d'aquesta època és l'escassa superfície: La Ferradura uns 400 m² (MALUQUER DE MOTES, 1983, 7); El Coll del Moro de Serra d'Almos uns 400 m²; El Puig Roig 1.200 m² (GENERA, 1986, 54); El Barranc de Gàfols 450 m²; el més gran és possiblement el del Calvari del Molar, amb una superfície edificable pròxima als 3.000 m² (VILASECA, 1943, 36).

Lògicament, també és petit el nombre de recintes que formen aquests assentaments: deu en el cas de La Ferradura; en el cas del Coll del Moro de Serra d'Almos, no és possible determinar-lo amb seguretat, però no sembla probable que fos més elevat que a La Ferradura; al Barranc de Gàfols s'ha pogut establir amb seguretat l'existència d'un mínim de dotze recintes; al Puig Roig la xifra s'eleva fins a vint-i-tres, mentre que al Calvari es redueix a sis, però en una superfície excavada de només 75 m².

Aquestes dades, tot i que són encara molt escasses i, a vegades, fragmentàries suggereixen l'existència d'un poblament d'una certa complexitat, amb nuclis de diferent grandària, població i funcions. En efecte, assentaments com La Ferradura, el Coll del Moro de Serra d'Almos, el Barranc de Gàfols i molts altres de la mateixa entitat només poden haver allotjat un nombre molt reduït de famílies (potser cinc o sis), possiblement vinculades entre elles, formant el que els antropòlegs anomenen una «família unida», és a dir, una agrupació de dues o més famílies primàries, enllaçades per un parentiu, real o fictici (BEALS i HOJER, 1968, 476-477). Sembla lògic pensar que aquests petits nuclis tenien com a principal font de recursos l'explotació agrícola i ramadera, fins al punt que ha estat possible parlar d'una autèntica colonització agrícola, però la ubicació d'alguns d'ells —La Ferradura o el Coll del Moro— en llocs molt alts i dotats d'una gran visibilitat sobre el territori circumdant fa pensar que en alguns casos es devia tractar primordialment de nuclis destinats a la vigilància i control del territori. Altres assentaments de dimensions més grans devien tenir també altres funcions, com ara la mineria (VILASECA, 1943, 36; GENERA, 1986, 54) o la metal·lúrgia (GENERA, 1986, 60). D'altra banda, també cal recordar que el nucli d'Aldovesta indica l'existència d'almenys un assentament petit amb funcions especialitzades de caràcter comercial, la qual cosa implica també un control efectiu del territori per part d'una autoritat supracomunal (MASCORT, SANMARTÍ, SANTACANA, 1991).

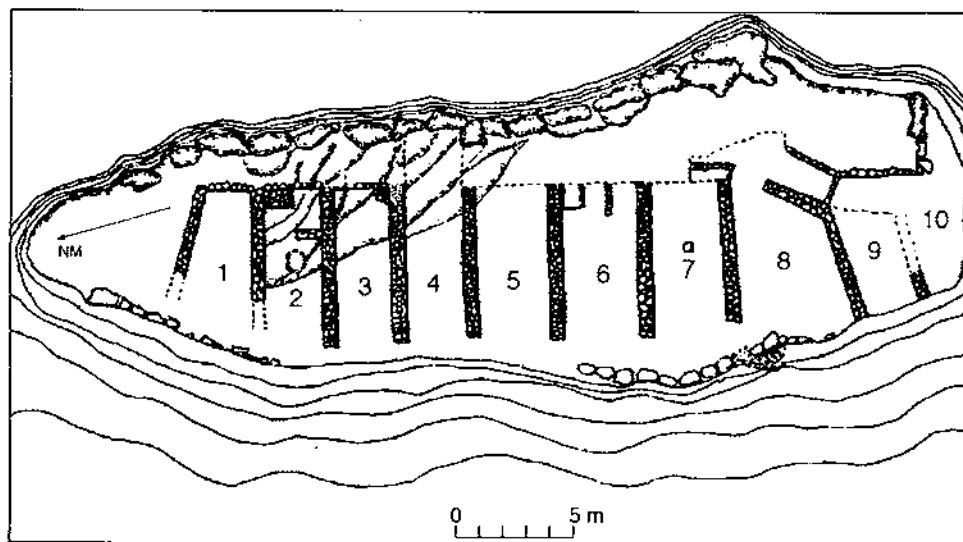

Fig. 2. Planta del poblat de La Ferradura (segons J. MALUQUER DE MOTES, 1983).

El Període Ibèric

Introducció

Durant el període ibèric les estructures protourbanes s'estenen al conjunt de la costa de Catalunya. D'altra banda, diferents estudis a escala microregional han mostrat que es tracta de sistemes de poblament fortament jerarquititzats, amb nuclis de grandària i funcions molt diverses, els més grans dels quals devien tenir l'entitat d'autèntiques ciutats.

Així, els treballs recents realitzats a la ciutat de Tarragona han mostrat que hi existia un nucli de poblament ibèric que probablement cobria, ja des del s. V aC, una superfície de diverses hectàrees (MIRÓ, 1987; MIRÓ, 1988; ADSESIAS, RAMON, 1991; POU, SANMARTÍ, SANTACANA, 1993). És lògic suposar, atenent a aquest fet i també a la importància de *Tarraco* durant la segona guerra púnica, que aquest assentament fou el més important de l'àrea cossetana, i que tingué un caràcter plenament urbà, mentre que altres assentaments d'inferior grandària, com el d'Adarró (Vilanova i La Geltrú, Garraf), amb una superfície d'unes 4 ha, devien fer el paper de «centre comarcal» (MIRET, SANMARTÍ, SANTACANA, 1984; EIDEM 1987; EIDEM 1991; LÓPEZ, FIERRO, CAIXAL, CASTELLANO, 1992). Altres nuclis encara més petits poden haver complert funcions diverses, entre les quals, i segons la documentació lliurada pel jaciment d'Alorda Park, cal comptar la defensa i el control del territori, com sigui que aquest assentament, que només ocupava uns 3.000 m², disposava d'una sòlida fortificació que el convertia en una autèntica ciutadella destinada a la protecció de les vies de comunicació i dels petits hàbitats dispersos d'aquesta zona.

Més al nord, a l'àrea laietana i territoris pròxims, es documenta una estructura de poblament semblant, amb alguns grans nuclis de caràcter pròpiament urbà, com Burriac (Cabrera de Mar, Maresme), almenys si cal jutjar per la seva su-

perfície, que ha estat avaluada en unes 10 ha, i potser també l'assentament de la muntanya de Montjuïc (Barcelona). El model dels assentaments de segon ordre podria ser poblats, com el Turó d'en Boscà (Badalona, Barcelonès) o Torre dels Encantats (Arenys de Mar, Maresme), l'un i l'altre amb una superfície entorn de 2 ha; altres nuclis, finalment, ocupen superfícies reduïdes, inferiors a 1 ha i, fins i tot, inferiors, a vegades, als 1.000 m²; sembla lògic pensar que els més petits d'aquests poblats eren principalment punts d'observació i control del territori, en el qual hi ha evidències cada vegada més clares de l'existència d'un poblament dispers de plana.

A la Indigència es deu repetir un esquema semblant, amb el gran centre d'Ullastret com a nucli urbà de primer ordre. A l'àrea ilercavona, finalment, no s'han documentat grans nuclis que, almenys per les dimensions, puguin ser considerats autèntiques ciutats. A la zona costanera, tanmateix, cal tenir present l'existència de Tortosa, que pot haver estat la seu d'un assentament de gran importància, del qual devien dependre nuclis com La Moleta del Remei i els assentaments més petits que s'hi relacionen (GRACIA, MUNILLA, PALLARÈS, 1991, 68-70). A la Fòia de Mora, en canvi, es coneix un sol nucli important, el poblament del Castellet de Banyoles (Tivissa), que, amb una superfície superior a les 4 ha, pot haver funcionat com a centre comarcal.

Configuració topogràfica i estructura planimètrica

Els nuclis de poblament concentrat, sigui quina sigui la seva entitat, solen estar situats damunt de llocs elevats, al cim o a les vessants de les serralades litorals i prelitorals, la qual cosa manifesta una preocupació eminentment defensiva i de control del territori. L'organització urbanística dels poblats depèn, doncs, primerament de la configuració topogràfica de les elevacions on estan situats, però també d'altres factors, especialment la grandària i les funcions de cada nucli, car la utilització de les possibilitats ofertes pel medi pot variar molt considerablement segons quina sigui la superfície ocupada i l'ús que se'n fa. La combinació d'aquests diferents factors permet distingir, amb algunes variants i amb matisos específics per a cada cas, tres tipus bàsics de planta, que es corresponen clarament amb els que altres autors, com J. Maluquer de Motes (1982), A. Balil (1971) o F. Gusi i C. Olària (1984) havien definit en diferents treballs sobre l'urbanisme ibèric. Es tracta respectivament dels poblats d'erola, dels poblats de vessant i dels poblats de barrera.

Els poblats d'erola

Aquest tipus d'assentament apareix al damunt d'elevacions còniques d'altitud variable, però sovint considerable, el cim de les quals és format per plataformes d'extensió suficient per a l'establiment d'un hàbitat humà d'una certa entitat. Ara bé, com sigui que la superfície disponible en aquests casos no sol ser gaire gran, en general es tracta d'assentaments d'extensió petita o mitjana. En efecte, els més grans d'aquests assentaments, com ara La Moleta del Remei (Alcanar, Montsià) o Montbarbat (Lloret de Mar, La Selva), cobreixen una superfície de poc més de 5.000 m²; els valors més freqüents se situen entre 3.000 i 4.000 m², per exemple el Turó Gros de Céllecs (Òrrius, El Maresme), Castellruf (Santa Maria de Martorelles, Vallès Oriental) (fig. 4), el Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès) (fig. 5), però no manquen els nuclis d'erola de dimensions encara més reduïdes, d'uns 1.000 m², com ara el Turó Cremat de La Roca (Vallès Oriental) o el Puig Castellet de Sant Cebrià de Vallalta (Maresme) (SANMARTÍ, SANTACANA, 1991, 129), o fins i tot menys, com el Puig Castellet de Lloret de Mar (La Selva), que fa només 650 m² (PONS, LLORENS,

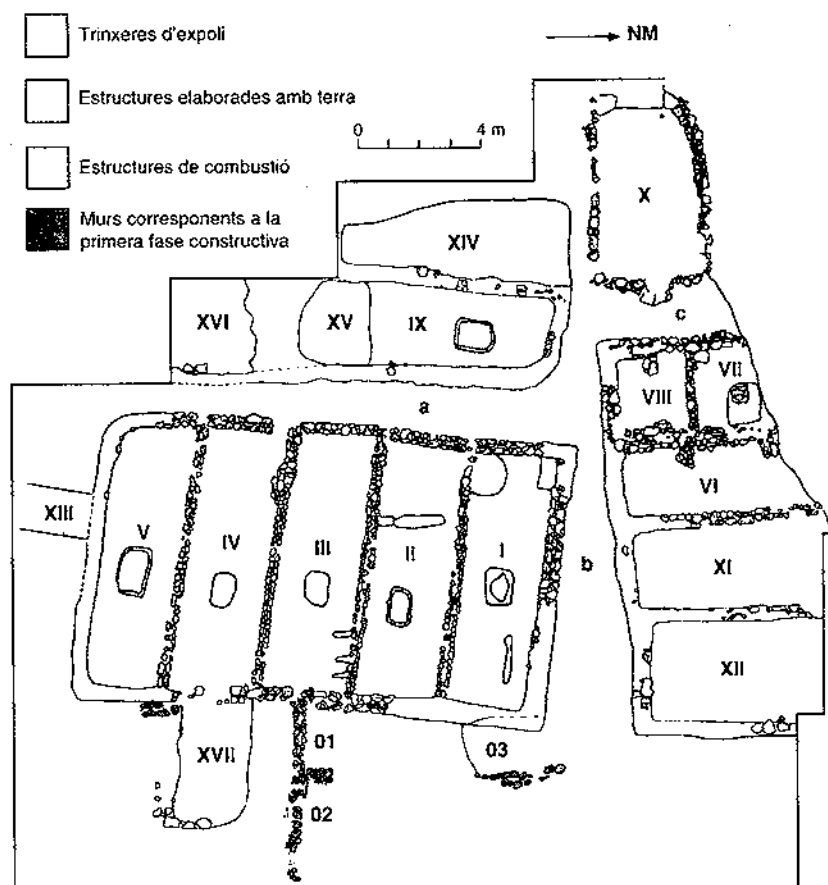

Fig. 3. Planta de l'assentament del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre).

1991, 283). És evident, per tant, que fins i tot en el cas dels més grans, no són mai de nuclis que, almenys per l'extensió, puguin tenir característiques urbanes i, almenys en alguns casos, com ara el del Puig Castellar de Lloret de Mar (PONS, LLORENS, 1991, 290)⁴, és ben segur que devia tractar-se de punts de vigilància i control del territori.

L'estructura d'aquest tipus de planta es fonamenta en l'existència d'un mur perimetral, el traçat del qual segueix de forma més o menys estricta el límit de la plataforma superior de l'elevació, per la qual cosa tendeix generalment a formes aproximadament el·líptiques o circulars. Aquest mur perimetral devia fer la funció de muralla, però cal fer notar que no sol tractar-se d'estructures de gaire entitat, ja que el gruix se sol situar entre 1 i 1'5 m (SANMARTÍ, SANTACANA, 1991, 130), per bé que en algun cas excepcional, com ara al costat de mar de la Moleta del Remei, s'acosta als 3 m. (GRACIA, MUNILLA, PALLARÈS, 1991, 71)⁵. D'altra banda, també cal dir que l'existència de torres és rara, ja que només ha estat documentada a la Moleta del Remei, exclusivament per a la protecció de la porta, i a Montbarbat. En general no es tracta, doncs, de sistemes gaire potents ni sofisticats, com els que caracteritzen els nuclis autènticament urbans, però la seva efectivitat devia ser suficient gràcies, sobretot, a la ubicació d'aquests assentaments en punts alts i d'accés generalment difícil.

Les altres construccions, separades per parets mitgeres, s'adossen a aquest mur de tanca, que en constitueix la paret de fons, i s'obren vers l'interior de l'assentament, la part central del qual ens és sovint desconeguda. En els pocs casos en què aquesta zona central ha estat investigada els resultats obtinguts són desiguals. Així, en el cas de La Moleta del Remei s'hi ha documentat l'existència d'un espai central obert envoltat de graners (GRACIA, MUNILLA, PALLARÈS, 1988a i 1988b). La Moleta del Remei ofereix, doncs, en conjunt, un model ben definit d'organització de l'hàbitat, amb una estructura de zones concèntriques especialitzades en funcions ben definides: defensa, residència, emmagatzematge i, probablement, vida social i política. En altres casos, com al Vilaró d'Olius, tot el sector central de l'assentament sembla haver quedat lliure d'estructures constructives i devia ser utilitzat per a diferents funcions de caràcter comunitari, mentre que al Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (fig 5), contràriament, aquesta àrea apareix utilitzada com a zona habitacional.

En aquest model de poblat, els carrers són sovint inexistents, o bé es redueixen a només algunes vies, tal com s'observa a la Moleta del Remei, entre les cases i els graners, o al Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet; en un i altre cas es tracta de vies molt estretes. Això, i també l'absència de roderes de carro, fa pensar que la circulació dins d'aquests assentaments restava limitada a les persones i semovents.

Els poblats de barrera

S'ha donat aquest nom a un tipus d'assentament establert damunt d'esperons o petites penínsules delimitats per pendents escarpats i accessibles únicament a través d'un istme que és tancat mitjançant una muralla transversal, molt sovint

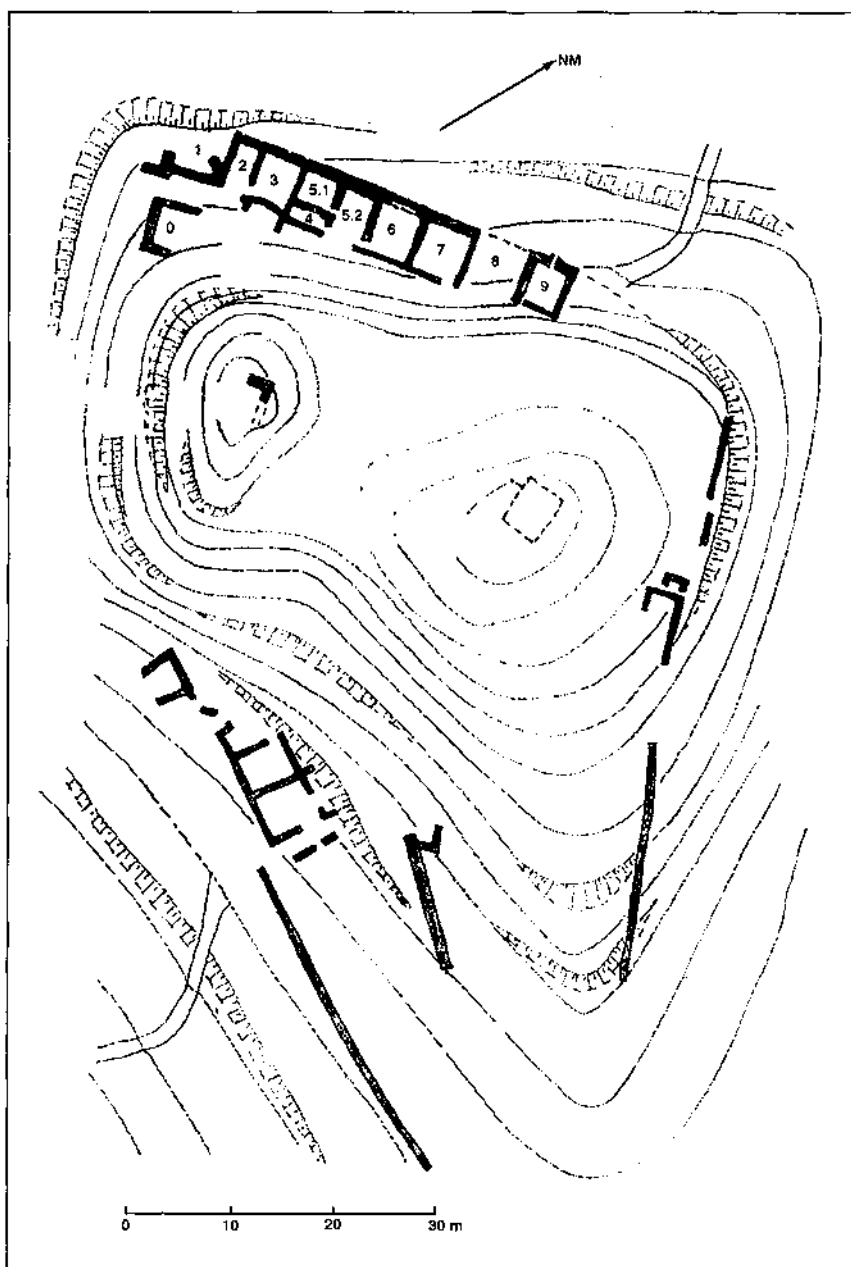

Fig. 4. Planta del poblat de Castellruf (Santa Maria de Martorelles, Vallès Oriental) (segons GASULL et al., 1986).

amb altres construccions adossades a la cara interna, que constitueix l'element essencial, i a vegades únic, de la defensa del nucli, per bé que en alguns casos es documenta també l'existència d'un mur perimetral, generalment menys potent, que protegeix els altres costats, així com la presència de torres i fins i tot possiblement de fossats⁶; es tracta, doncs, en general de fortificacions més potents i elaborades que les dels poblats d'«erola», la qual cosa és lògica, si hom té present que, per raons topogràfiques, són també més vulnerables.

Aquest model d'assentament es documenta també en àrees diverses del territori de Catalunya, com ara la regió de l'Ebre (Castellot de la Roca Roja, Benifallet, Baix Ebre (fig. 6); Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre; Sant Miquel de Vinebre, Ribera d'Ebre), l'àrea del Penedès-Garraf (Alorda Park, Calafell, Baix Penedès; Olèrdola, Garraf), la Selva (Turó Rodó, Lloret de Mar; possiblement també els de Cala Pola-Cala Giberola i Montguardí, Lloret de Mar, i el del Castell, a La Fosca, Palamós) i, molt sovint, la Catalunya interior, sobretot al Bages i Osona.

La superfície d'aquest tipus d'assentaments no sempre pot ser determinada amb precisió i, aparentment, és molt variable. Així, la plataforma ocupada per l'assentament d'Olèrdola ultrapassa els 33.000 m² i l'emplaçament del Castellet de Banyoles arriba als 44.000 m² (GRACIA, PALLARÉS, MUNILLA, 1991, 73). Tot i que en cap d'aquests dos casos es pot determinar amb seguretat si tota la superfície protegida per la muralla estava efectivament edificada,

aquests nuclis, especialment el segon, poden haver tingut la categoria i les funcions de petites ciutats. Aquestes xifres, però, contrasten clarament amb les que coneixem per als assentaments més petits. Així, el poblat d'Alorda Park no ultrapassava els 3.000 m² i El Castellot de la Roca Roja és encara més petit, ja que la superfície defensada per la muralla només és lleugerament superior als 1.000 m². En un cas i l'altre cal destacar la gran entitat del sistema de fortificació en relació a la superfície de l'assentament, com també l'existència a l'interior de l'assentament de construccions molt sòlides, amb parets que a vegades assoleixen els 2 m d'amplada, les quals probablement corresponen també a estructures de defensa. Aquests petits poblats, entre els quals possiblement cal incloure també el de Sant Miquel de Vinebre (GENERA, 1991), devien tenir, doncs, l'aspecte de castells o ciutadelles, i la seva funció essencial devia ser militar.

Pel que fa a l'estructura interna d'aquests assentaments, l'existència de plataformes més o menys àmplies fa possible la presència de traçats urbanístics bastant regulars. Cal dir, però, que aquesta estructura només ha estat investigada a fons en el cas del poblat d'Alorda Park, on a principi del segle IV aC es va produir una profunda remodelació urbanística que, de moment, només resulta ben coneguda en el sector occidental del poblat.⁷ La nova xarxa viària (carrers CA, CB, CC, CE i FK), que té un aspecte pseudoortogonal, determina quatre blocs d'habitacions (B-A-E-I; C-D-O; L-S-A-Z; probablement també M-N-Q), formats, a la vegada, per habitacles de diferents tipus. Cal fer notar que almenys al-

Fig. 5. Planta del poblat del Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (segons MARTÍNEZ I VICENTE, 1966).

guns d'aquests carrers (CA i CB) estaven dotats de canalitzacions per recollir i drenar les aigües de la pluja. En canvi, llur estretor, rarament passen de 1'5 m d'amplada, i l'absència de roderes semblen excloure el trànsit de vehicles sobre rodes. No es pot excloure, emperò, que els carros tinguessin accés a l'interior d'altres poblats d'aquest tipus; això no sembla fàcil, certament, en el cas del Castellot de la Roca Roja, donada l'estretor de la porta de la muralla, però és perfectament possible al Castellot de Banyoles, la porta principal del qual fa més de 3 m d'amplada.

Els poblats de vessant

En aquest tipus de traçat urbanístic, les edificacions poden ocupar, en el cas que existeixin, la superfície més o menys plana del cim de l'elevació, però s'estenen fonamentalment, i sovint exclusivament, pels vessants, preferentment els de soler. En conseqüència, la forma i grandària d'aquest tipus d'establiments, a diferència dels que hem exa-

minat anteriorment, no està tan estrictament condicionada per la configuració topogràfica del lloc. Es tracta, doncs, d'un sistema més flexible, apropiat tant per a nuclis de grandària petita i mitjana —per exemple, La Penya del Moro de Sant Just Desvern (Barcelonès), que no devia assolir 1 ha de superfície, o el Turó d'en Boscà (Badalona, Barcelonès), que cobria uns 20.000 m² (ZAMORA, GUITART, GARCIA ROSELLÓ, 1991, 346)— com per als assentaments de dimensions més grans, alguns dels quals devien tenir les característiques d'autèntics nuclis urbans. Aquest és el cas de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme), l'extensió del qual ha estat avaluada en unes 10 ha (BENITO et al., 1986, 23), i també, sens dubte, del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà), que cobria aproximadament 11 ha (MARTÍN ORTEGA, 1980, 3) (fig. 7).

Com és natural, l'establiment del nucli d'hàbitat en els vessants n'exigeix l'aterrassament, mitjançant el retall de la roca de base, amb més o menys profunditat segons la inclinació del pendent, o bé la construcció de murs de contenció, però aquest segon sistema no és tan documentat. En aquestes terrasses s'establien les vies de pas, de traçat més o menys rectilini i orientades en direcció perpendicular o obliqua en relació al sentit del pendent, com també els blocs d'habitacions, que tendeixen a formar alineacions contínues, amb un mur de fons, sovint parcialment excavat a la roca, compartit i amb parets mitgeres que delimiten les diferents unitats habitacionals. Els carrers transversals, orientats en el sentit del pendent, són escassos i podien convertir-se en autèntiques escales quan, tal com s'esdevé al Turó d'en Boscà, la inclinació de la vessant és molt acusada.

Un altre factor que cal prendre en consideració és la superior vulnerabilitat, en molts casos, dels poblats «de vessant, deguda, evidentment, a la pròpia ubicació, però també al fet que sovint cobreixen una superfície molt més gran que la dels tipus que hem comentat més amunt. El superior desenvolupament longitudinal de les muralles que això implica, unit a la més gran debilitat que, com hem dit, deriva de la ubicació, fan que alguns d'aquests emmurallaments estiguin dotats de torres distribuïdes a intervals més o menys regulars. Els casos més ben coneguts en aquest sentit són els de Burriac i, sobretot, el Puig de Sant Andreu, on també es documenta l'ús de colzes que, en algun sector, permeten suplir les torres. Es tracta, doncs, d'estructures defensives poderoses i, sens dubte, bastant més sofisticades que les dels poblats d'«erola» o de «barrera».

La circulació rodada a l'interior d'alguns d'aquests poblats és un fet inqüestionable, almenys en el cas dels assentaments de dimensions més grans. Així ho suggereix l'amplada

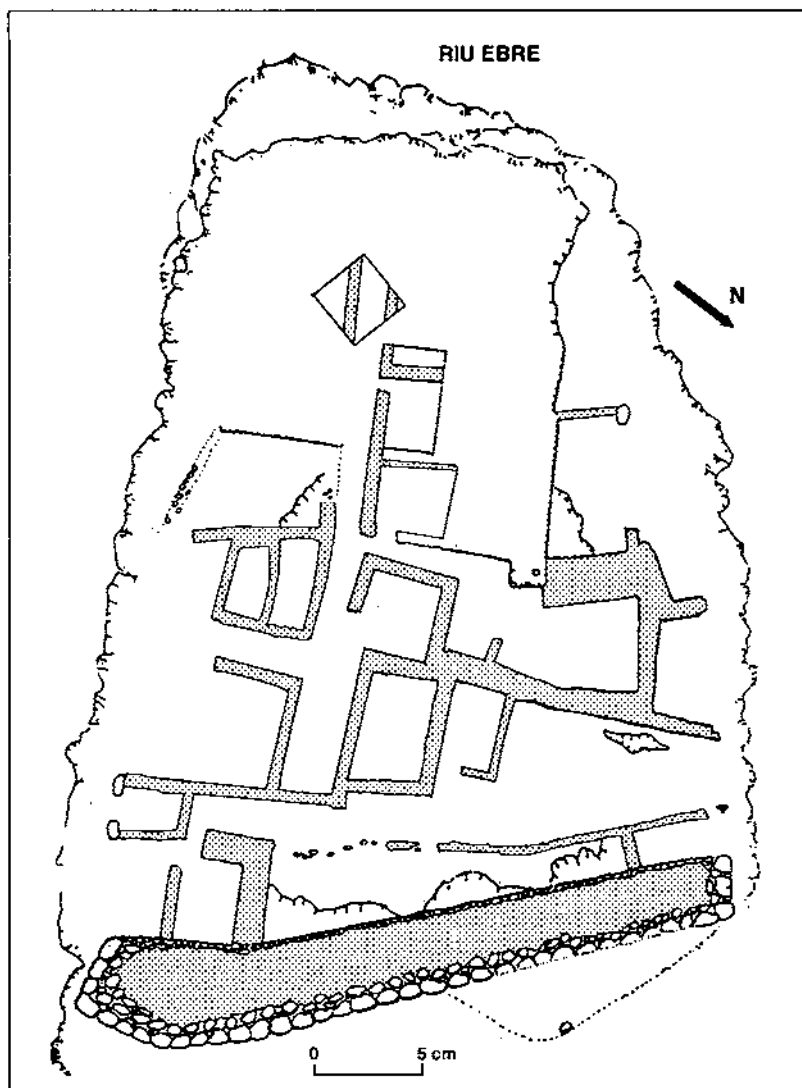

Fig. 6. Planta del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre) (segons IZQUIERDO i GIMENO, 1991).

de la porta principal de la muralla del Puig de Sant Andreu, la de la porta meridional del poblat de Burriac, 3 m en el punt més estret, (GARCIA ROSELLÓ, MIRÓ, PUJOL, 1991, 201) i també la troballa de ilantes de rodes de ferro a Burriac

Les construccions i espais oberts d'ús col·lectiu⁸

A part de les muralles, és indubtable l'existència d'altres construccions especialitzades i espais oberts amb funcions diverses, especialment de tipus econòmic, polític i religiós.

Els edificis amb funcions econòmiques

Els exemples coneguts són poc nombrosos i corresponen a un nombre limitat d'activitats: conservació i transformació d'aliments, producció de calç i metal·lúrgia.

Pel que fa a l'emmagatzematge d'aliments, els edificis més ben documentats són els graners de La Moleta del Remei, formats per diversos murs paral·lels, d'una alçada d'uns 80 cm i separats uns 30-40 cm els uns dels altres, que devien suportar unes planxes de fusta i que tenen els paral·lels més pròxims a la Illeta dels Banyets (El Campello, Alacant) (LLOBREGAT, 1985). Aquest sistema permet aïllar de la humitat i assegurar l'airejament de productes agrícoles guardats en sacs (GRACIA, MUNILLA, PALLARÉS, 1988a, 25-27). L'existència de diverses, almenys tres, construccions d'aquest tipus permet de pensar que cadascuna servia a un determinat grup d'habitatges la qual cosa suggereix, com ja hem fet notar en altres treballs (SANMARTÍ, SANTACANA, 1991, p. 57), que la collita tenia un caràcter comunal, i tam-

bé que l'estructura social es fonamentava en famílies extenses que agrupaven un cert nombre de famílies nuclears. En aquest mateix sentit apunta també la presència al mateix poblat d'almenys una instal·lació de transformació de la farina en pa.

Quant a la producció de calç, se'n coneixen dos únics exemples, l'un i l'altre del poblat d'Alorda Park (Calafell), datables respectivament del segle IV i del segle III aC. Es tracta d'estructures molt simples, consistents en simples acumulacions de fusta cobertes per pedres calcàries, amb un dipòsit adjunt que, ple d'aigua, servia per apagar la calç viva (SANMARTÍ, SANTACANA, 1991).

En relació a la metal·lúrgia, finalment, només podem fer esment de la foneria de ferro descoberta al poblat de la Torre dels Encantats (Arenys de Mar, Maresme), que mai no ha estat publicada amb detall (SERRA-RÀFOLS, 1968, 14-16).

Els edificis i espais oberts amb funcions polítiques i/o religioses

L'existència d'espais oberts que han pogut ser utilitzats, entre moltes altres funcions, com a llocs de reunió és molt corrent en els assentaments ibèrics de l'àrea estudiada. És el cas, naturalment, dels espais centrals lliures d'edificacions dels poblats d'«erola», però també es documenta en nuclis d'altres característiques, tal com s'ha observat al Puig de Sant Andreu, amb la plaça porticada de 70 m² de superfície que hi havia a l'extrem del carrer A, a la qual tal vegada es pugui afegir encara una plaça enllosada situada a la part alta del vessant nord-occidental del puig (MARTÍN ORTEGA, 1980, 12).

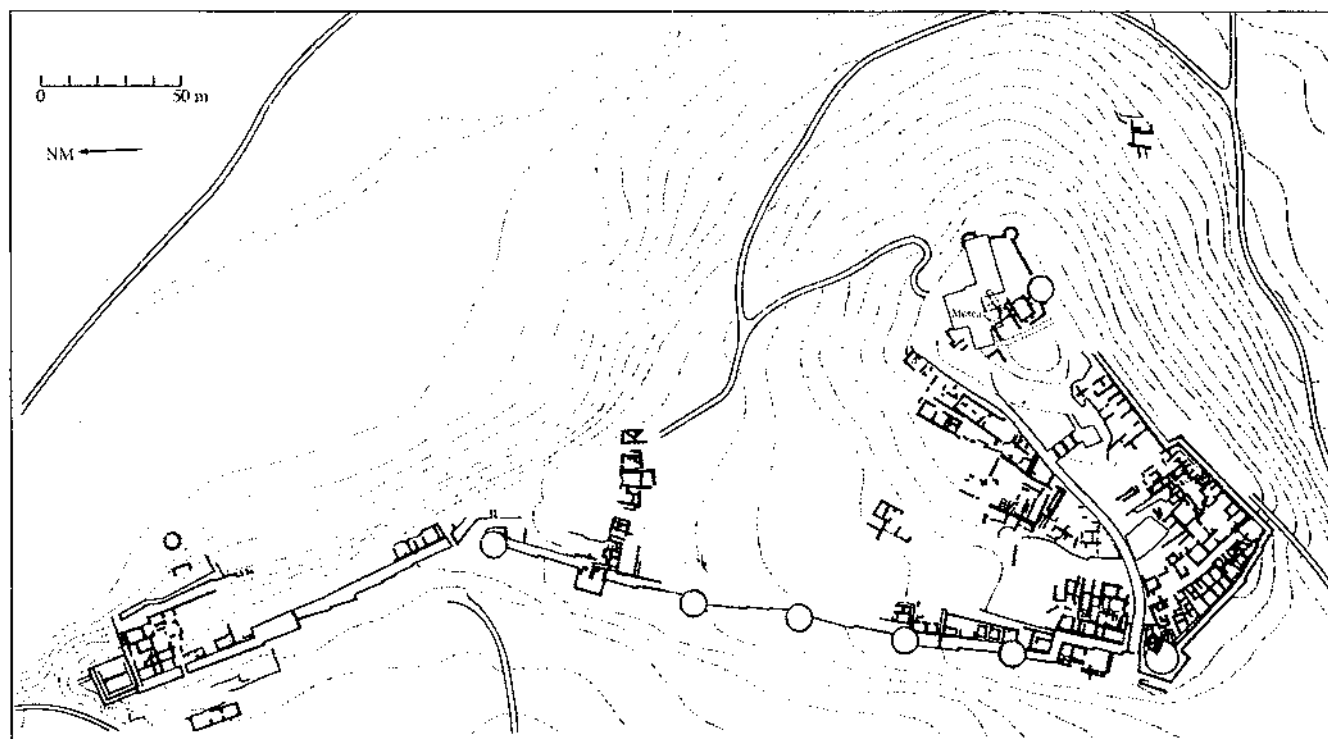

Fig. 7. Planta del poblat del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (segons MALUQUER DE MOTES, 1982).

Els millors exemples d'arquitectura pública són, com era d'esperar, els dels nuclis pròpiament urbans: el Puig de Sant Andreu i Burriac. Pel que fa al primer, cal recordar la presència, en el punt més alt de l'assentament, d'un petit temple *in antis*⁹ i, immediatament al nord-oest d'aquest, d'una construcció encara més gran que probablement podria ser un segon santuari (OLIVA, 1970, 28; MARTÍN ORTEGA, 1980, 12-13). Aquests dos edificis denoten una forta influència colonial i probablement formaven part d'un complex més ampli de construccions públiques de caràcter polític i religiós.

Pel que fa a Burriac, és possible suposar un ús comunal per a l'anomenat «gran recinte» (BARBERÀ, PASCUAL, 1979-1980, 212-222), atesa la seva superfície considerable (54 m²), l'amplada de 6 metres, que obligà a utilitzar dues columnes per al sosteniment de la coberta, i l'existència d'una gran llar en posició central que, per les dimensions inusuals (1,40 m per 1,60 m) en relació a les llars domèstiques, pot ser considerada de tipus cerimonial. És possible que aquesta construcció estigués relacionada amb el poder polític i que fos el que, en el marc de les societats tribals, s'anomena «la casa dels homes», és a dir, la casa comunal o residència d'un cabdill on es prenen les decisions més importants per a la vida de la comunitat (CONE, 1977, 165; MAUSS, 1971, 251-256; SANMARTÍ, SANTACANA, en premsa). Una interpretació similar sembla també probable per a l'edifici C-D-O del poblat d'Alorda Park (SANMARTÍ, SANTACANA, 1992, 52-55; SANMARTÍ, SANTACANA, en premsa); en aquest cas es tracta d'un gran habitatge (60 m²), compost per tres recintes ben diferenciats, el més gran dels quals tenia les parets arrebossades i comptava amb una gran llar de foc (1,20 m per 1,50 m), segurament també de caràcter cerimonial i, en tot cas, molt diferent per la forma i les dimensions de la resta de llars descobertes a l'interior de les cases.

També al poblat d'Alorda Park es documenta l'existència d'un recinte cultual, la funció del qual ve indicada essencialment per la presència de diferents sacrificis d'animals i d'una estructura troncocònica de pedra lligada amb fang, que ha estat interpretada com un altar sacrificial, i per l'absència dels elements més característics dels recintes domèstics del poblat, com ara els molins o les fusaioles (SANMARTÍ, SANTACANA, 1987; SANMARTÍ, SANTACANA, 1992, 41-44).

ABSTRACT

Proto-historic urbanism in coastal Catalonia

This paper describes the evolution of proto-historic urbanism in the central Catalan coastal region from the Late Bronze Age to the time of Roman conquest. The first proto-urban settlements appear during the VIIth. century BC in southern Catalonia; in general, they are small sites, located on the top of hills with steep slopes; their internal structure is based on one

longitudinal street, with houses aligned on one or both sides. As an exception, the settlement of Barranc de Gàfols has several streets, which form a nearly orthogonal grid.

During the Iberian period proto-urban settlements were established throughout Catalonia. Several areas show a clear hierarchy of settlements, which ranges from large fortified sites of a properly urban character (of up to 10 ha in surface) to very small agricultural nuclei scattered on the lowlands, with other medium size towns (from 0,1 to 2 ha) in between. The internal organization of settlements is strongly dependant on size and topography. As a result there are different models: the largest sites are generally on hillsides and organized on terraces, whereas the medium settlements tend to occupy the top of conical hills, protected by a surrounding wall.

RESUMEN

El urbanismo protohistórico en la costa de Cataluña

En este artículo se muestra la evolución del urbanismo protohistórico en la costa central catalana desde el final de la Edad del bronce hasta la conquista romana. Los primeros asentamientos protourbanos aparecen durante el siglo VII aC al sur de Cataluña; en general, son yacimientos pequeños, situados en lo alto de colinas con fuertes pendientes; su estructura interna se basa en una calle longitudinal, con casas alineadas en uno o ambos lados. Como una excepción, el yacimiento del Barranc de Gàfols tiene diversas calles, lo que forma casi una parrilla ortogonal.

Durante el periodo ibérico la existencia de asentamientos protourbanos se extiende a todo el territorio catalán. Diversas áreas muestran una jerarquía clara de asentamientos que abarca desde grandes yacimientos fortificados de un carácter urbano propio (cerca de 10 ha. de superficie) hasta núcleos agrícolas muy pequeños dispersos en las llanuras, pasando por otras ciudades de medidas medianas (de 0,1 a 2 ha). La organización interna de los asentamientos depende en gran manera de sus medidas y de la topografía; así pues hay varios modelos: los yacimientos más grandes están generalmente situados en las laderas de las colinas y organizados en terrazas, mientras que los asentamientos medianos tienden a ocupar la parte alta de las colinas cónicas, las cuales están protegidas por una muralla circular.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADSERIAS, M.; RAMON, E. (1991) «Excavacions al carrer de Pere Martell-Eivissa: noves aportacions al coneixement arqueològic del sector sud-occidental de Tarragona», *Acta Arqueològica de Tarragona* IV (1990-1991), pp. 47-57.
- ÁLVAREZ, R. et al. (1991) «La muralla del Bronze Final i època ibèrica d'Olerdola (Olerdola, Alt Penedès)», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 153-158.

- BALIL, S. (1971) «Casa y urbanismo en la España antigua. La segunda Edad del Hierro», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, XXXVII, pp. 5-75.
- BARBERÀ, J.; PASCUAL, R. (1979-1980) «Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar)», *Ampurias*, 41-42, pp. 203-242.
- BEALS, R. i HOJER, H. (1968) *Introducción a la antropología*. Madrid.
- BENITO, N. et al. (1986) «Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques», *Tribuna d'Arqueologia* 1984-1985, pp. 15-23.
- CONE, C.A. (1977) *Guía para el estudio de la antropología cultural*. Madrid.
- GARCIA i ROSELLÓ, J.; PUJOL i DEL HORNO, J.; MIRÓ i CANALS, J. (1991) «La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 199-213.
- GASULL, P. et al. (1986) «Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castellruf (Martorelles, Vallès Oriental)», *Tribuna d'Arqueologia* 1984-1985, pp. 53-62.
- GENERA, M. (1986) «Els pobles dels Camps d'Urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)», *Tribuna d'Arqueologia* 1985-1986, pp. 53-61.
- GENERA, M. (1991) «Elements defensius de l'àrea ilercavona: un exemple», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 215-217.
- GRACIA, F.; MUNILLA, G.; PALLARÉS, R. (1988a) *La Moleta del Remei, Alcanar, Montsià. Campanyes 1985-1986*. Tarragona.
- GRACIA, F.; MUNILLA, G.; PALLARÉS, R. (1988b) «Les darreres campanyes d'excavacions al poblat ibèric de La Moleta del Remei (Alcanar-Montsià) 1985-1987», *Tribuna d'Arqueologia* 1987-1988, pp. 145-151.
- GRACIA, F.; MUNILLA, G.; PALLARÉS, R. (1991) «Estructuració del poblament i sistemes defensius en el àrea de la desembocadura del Ebro. Dos casos de estudi: La Moleta del Remei (Alcanar) i el Castellet de Banyoles (Tivissa)», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 67-78.
- GUSI, F.; OLÀRIA, C. (1984) *Arquitectura del mundo ibérico*. Castelló.
- IZQUIERDO, P.; GIMENO, T. (1991) «Les fortificacions ibèriques dels segles V-III a.C. a les comarques del baix Ebre», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 227-232.
- LLOBREGAT, E. (1985) «Dos temples ibèrics a l'interior del poblat de la Illeta dels Banyets», *Fonaments*, 5, pp. 103-111.
- LÓPEZ, A.; FIERRO, X.; CAIXAL, A.; CASTELLANO, A. (1992) *La primera Vilanova*. Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1982) «Los núcleos de población prerromana», *Vivienda y urbanismo en España*. Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1983) *El poblado paleoibérico de La Ferradura, Ulldesona (Tarragona)*. Barcelona.
- MARTÍN ORTEGA, M.A. (1980) *Ullastret. Guía de las excavaciones i del seu museu*. Girona.
- MARTÍNEZ, A.; VICENTE, J. (1966) *El poblat ibèric de Puig Castellar. Excavacions dels anys 1954-1958*. Barcelona.
- MASCORT, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1990) «Noves aportacions sobre el poblament protohistòric a les comarques del curs inferior de l'Ebre. Els resultats de la campanya de prospecció desenvolupada l'any 1988», *La romanització del Pirineu, 8è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, pp. 165-174.
- MASCORT, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1991) *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Beniflú) i el comerç fenici arcaic a la Catalunya meridional*. Tarragona.
- MAUSS, M. (1971) *Introducción a la etnografía*. Madrid.
- MIRET, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1984) «Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán», *Arqueología Espacial. Coloquio sobre distribución y relaciones entre los asentamientos*. Terol, vol. 4, pp. 173-186.
- MIRET, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1987) «La evolución y el cambio del modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo», dins *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*. Madrid, pp. 79-88.
- MIRET, M.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1991) «From indigenous structures to the Roman world: models for the occupation of central coastal Catalonia», *Roman Landscapes. Archaeological Survey in the Mediterranean Region, Archaeological Monographs of the British School at Rome*, 2. Londres, pp. 47-53.
- MIRÓ, M. T. (1987) «El nucli ibèric de Tàrraco: dels seus inicis a la integració dins la ciutat romana», dins *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana: De les estructures indígenes a l'organització provincial de la Hispània Citerior*, Documents de Treball, Granollers, pp. 284-290.
- MIRÓ, M. T. (1988) «Restes ibèriques al carrer de Caputxins (Tarragona)», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7, (1984-1985), pp. 3-9.
- NEGRE, M.; VILÀ, M. DEL V. (1991) «El sistema defensiu de Montbarbat», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 273-280.
- OLIVA, M. (1970) *Ullastret. Guía de las excavaciones y su museo*. Girona (3ª ed.).
- PALLARÉS, R. (1984) «El poblamiento ibérico de las comarcas de Tarragona (El Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre)», *Tesi doctoral, Universitat de Barcelona*.
- PONS, E.; LLORENS, J.M. (1981) *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet, Lloret de Mar, La Selva (Excavacions 1975-1980)*, Sèrie monogràfica, e. Girona.
- PONS, E.; LLORENS, J. M. (1991) «L'estructura defensiva del recinte fortificat ibèric de Puig Castellet (Lloret de Mar, La Selva)», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 281-291.
- POU, J.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1993) «El poblament ibèric a la Cessetania», *Laietània*, 8, pp. 183-206.
- ROVIRA, J.; SANTACANA, J. (1982a) «Protourbanismo y asentamientos de la edad del bronce en Cataluña», *Informació Arqueològica*, 38, pp. 26-35.
- ROVIRA, J.; SANTACANA, J. (1982b) *El yacimiento, de La Mussara (Tarragona). Un modelo de asentamiento pastoril en el Bronce Final de Catalunya, Monografías Arqueológicas*. Barcelona.
- SANMARTÍ, J. (1987) *La Laietània Ibèrica: estudi d'arqueologia i d'història*. Publicacions de la Universitat de Barcelona (exemplar en microfites).
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1987) «Un recinte cultural al poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)», *Fonaments*, 6, pp. 157-169.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1991) «Les fortificacions ibèriques de la Catalunya central i costanera», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 127-144.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1992) «El poblat ibèric d'Alorda Park. Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988», *Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 11. Barcelona.
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1989) «Catalogne méridionale: recherches récentes et état de la question», dins *Habitats et structures domestiques en Méditerranée occidentale durant la Protohistoire (Colloque International, Arles-sur-Rhône, 1989)*.
- SANMARTÍ, J. et al. (1992) «Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà», dins *Història de Santa Coloma de Gramenet*, 1. Santa Coloma de Gramenet.
- SERRA-RÀFOLS, J. DE C. (1968) «Notes sobre la indústria del ferro a Catalunya abans de la romanització», *Comunicaciones a la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica, Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 5, pp. 9-21.
- VILÀ, M. DEL V. (1981) «El poblat ibèric de Montbarbat», *Publicacions del Museu Municipal de Lloret*, 1.
- VILÀ, M. DEL V. (1983) «La ciudad romana de Blandae (Carta arqueològica de la comarca de La Selva)», *Tesi doctoral, Universitat de Barcelona*.
- VILASECA, S. (1943) «El poblado y necrópolis prehistóricos de Molá (Tarragona)», *Acta Arqueológica Hispánica*, I. Madrid.
- VILASECA, S. (1953) «Coll del Moro. Yacimiento Posthallstático», *Estudios Ibéricos*, I. València.
- ZAMORA, D.; GUITART, J.; GARCIA, J. (1991) «Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona). Cap a un model interpretatiu de l'evolució del poblament laietà», *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, pp. 337-353.

Notes

1. Designant amb aquest qualificatiu assentaments més o menys estables, amb utilització d'uns serveis comunals, com poden ser les muralles o la cisterna, i que corresponen a comunitats constituïdes habitualment per camperols, pastors o fins i tot caçadors especialitzats, per bé que això no exclouï la presència d'«especialistes» en els camps de la metal·lúrgia, la religió o la màgia.

2. Cal dir, però, que a nivell de prospecció superficial es coneix un bon nombre de jaciments d'aquesta mateixa època que probablement corresponen també a hàbitats agrupats d'una certa entitat (BARBERÀ, SANMARTÍ, GREGO, 1976-1978; MASCORT, SANMARTÍ, SANTACANA, 1990).

3 Segons es dedueix de la planta publicada a Vilaseca (1953), p. 15.

4. Vegeu la planta d'aquest poblat en el treball de C. Belarte i J. Barberà dins d'aquest mateix número.

5. Vegeu la planta d'aquest poblat en el treball de C. Belarte i J. Barberà dins d'aquest mateix número.

6. En el cas del Castellot de la Roca Roja és possible advertir, amb dificultats a causa de la densitat de la vegetació, davant de la muralla l'existència d'una trinxera que probablement correspon a un fossat que devia complementar la defensa del lloc.

7. Vegeu la planta d'aquest poblat en el treball de C. Belarte i J. Barberà dins d'aquest mateix número.

8. No es consideren dins d'aquest apartat les construccions de caràcter defensiu, que han estat objecte fa poc d'un col·loqui que ha tractat el tema en profunditat.

9. La troballa d'un bon nombre de terracotes a l'interior manifesta el caràcter religiós d'aquest edifici.

Joan Santacana i Mestre és arqueòleg i professor del departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. Ha treballat en l'estudi de les societats de l'Edat del Bronze a les comarques meridionals de Catalunya i els darrers deu anys en l'estudi del món ibèric cosetà. Juntament amb Joan Sanmartí ha realitzat treballs d'excavació i reconstrucció al poblat ibèric de Calafell i Aldovesta. Actualment treballa en l'estudi de les societats protohistòriques en el curs baix de l'Ebre.

Joan Sanmartí i Greco és arqueòleg i professor del Departament d'Arqueologia i Història Antiga de la Universitat de Barcelona. Ha treballat en l'estudi de les societats ibèriques en el món laietà i cosetà. Entre els treballs arqueològics destaca l'excavació i estudi del jaciment d'Aldovesta i de Calafell. Actualment està desenvolupant un programa d'investigació de les societats protohistòriques en el curs baix de l'Ebre.

Propera exposició monogràfica

LES MASIES DEL TERME DE MANLLEU

Recull fotogràfic i estudi arquitectònic

Complementat amb un fitxer, un catàleg i un itinerari didàctic

Museu de Manlleu
Edifici de Can Puget. Plaça Dalt Vila
Tel. (93) 851 00 97 - 08560 Manlleu